

**UTWORZENIE NADREJONU „CHŁODNY JAR”  
ORAZ 2. BATALIONU PRZEMYSKIEGO UPA  
NA TERENIE KRAJU ZAKERZOŃSKIEGO OUN W 1945 R.**

Zagadnienie struktury organizacyjnej podziemia ukraińskiego w Polsce w latach 1944-1945 nie było dotychczas podjęte przez historiografię. Historycy skupiają się przede wszystkim na ideologicznym i militarnym aspekcie działalności banderowskiej frakcji Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii, rozpatrując te aspekty bez ukazania ich istotnej właściwości, a mianowicie: w oparciu o jakie struktury organizacyjne mogła ona funkcjonować? Naraża to historyków na poważne aberracje w zdobywaniu wiedzy na temat różnych aspektów aktywności obu wspomnianych ugrupowań, które w następstwie właśnie takich potknięć metodologicznych zdają się być bytami prawie niesformalizowanymi, podporządkowanymi raczej chaotycznej wizji własnego miejsca w dziejach i o niedookreślonych celach. Prawie regułą jest więc, że monografie i artykuły, które zajmują się Organizacją Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińską Powstańczą Armią pozbawionymi strukturalnych charakterystyk, na plan pierwszy wysuwają problemy raczej ich militarnej dynamiki niż aspekt statyczny. Z kolei dynamika pozbawiona struktury, jak zawsze, staje się niebezpiecznym, niszczyielskim żywiołem (zresztą w tym przypadku przeważnie zwrotnie skutkującym na dyscyplinie historiograficznej samej narracji)<sup>1</sup>. Poważna, jakościowo i ilościowo wyważona refleksja nad strukturą organizacyjną podziemia ukraińskiego w Polsce jest więc w badaniach historycznych nieodzowna<sup>2</sup>.

Kwestie organizacyjne były traktowane przez OUN na każdym z etapów jej istnienia jako absolutnie podstawowe. Wynikało to z cech immanentnych każdego ruchu nacjonalistycznego w ówczesnej Europie, jak i strategii oraz taktyki działania OUN w

---

<sup>1</sup> Tego typu braki dały o sobie znać zarówno w wydanej przed prawie 10 laty monografii G. Motyki, *Tak było w Bieszczadach. Walki polsko-ukraińskie 1943-1948*, Warszawa 1999, jak na całkiem niedawnym artykule A. Zapałowskiego, *Działalność OUN-UPA w latach 1944-1948 na przykładzie powiatu przemyskiego*, [w:] *Akcja „Wisła” – przyczyny, przebieg, konsekwencje*, Przemysł 2007, s. 99-137, a także w wielu tekstach innych autorów.

<sup>2</sup> Warto zaznaczyć, że sformułowanie „w Polsce” nastęrcza pewne trudności badawcze, ponieważ OUN programowo nie uznawała państwowości polskiej na terenach swego działania. Użycie takiego określenia wiąże się więc z potrzebą wyboru pozycji badawczej: zewnętrznej bądź wewnętrznej. Szerzej na temat stosunku UPA do Polski jako państwa komunistycznego; zob.: R. Drozd, *OUN-UPA wobec przynależności do Polski Ludowej terenów zamieszkałych przez Ukraińców*, [w:] *Polacy i Ukraińcy podczas II wojny światowej*, pod red. W. Bonusiaka, Rzeszów 2000, s. 89-95.

konkretnej rzeczywistości historycznej, zwłaszcza lat 40. XX w.<sup>3</sup> Należy przypuszczać, że stopień zorganizowania, dynamika strukturalna i terytorialna OUN pozostawały w ścisłej relacji z działalnością ideologiczną OUN oraz militarną UPA.

Badania struktury podziemia ukraińskiego pozwalają także na o wiele wyraźniejsze ujęcie związku pomiędzy OUN i UPA, formacji zbyt często i niefortunnie traktowanych łącznie zamiast oddzielnie. Były żołnierz UPA, następnie historyk emigracyjny zajmujący się tym zagadnieniem, prof. Petro J. Poticzny, słusznie stwierdził odnośnie powyższego, iż *pojęcie „podziemia ukraińskiego” obejmuje kilka organizacji, takich jak OUN, UPA, UHWR, SKW, SB, UCzCh, które, jakkolwiek ściśle ze sobą współpracowały, to mimo wszystko nie były strukturami tożsamymi*<sup>4</sup>. Najbardziej dojrzałą pod względem ujęcia aspektów strukturalno-organizacyjnych OUN i UPA jest pomimo upływu lat monografia Antoniego A. Szcześniaka i Wiesława Z. Szoty *Droga do nikąd*<sup>5</sup>. Krytyka spotkała tę książkę m.in. właśnie za ukazanie podziemia ukraińskiego jako ruchu o wysokiej praktyce organizacyjnej, z dynamicznymi strukturami działającymi na wszystkich poziomach. Tylko to dzieło zawiera szczegółowe – jak na ówczesny zasób informacji – ujęcie struktur OUN od szczebla centralnego, czyli Zakerzońskiego Kraju po terenową stanicę, od batalionu po sekcję UPA<sup>6</sup>. Są one o wiele bardziej wiarygodne, niż sławny *Informator*<sup>7</sup>, ubecki poprzednik *Drogi do nikąd*, w którym informacje rzetelne nader często przeplatają się ze „zorganizowaną fikcją”. Natomiast zwodniczy jest pomimo obiecującego tytułu, artykuł Marka Jasiaka *Struktura cywilna OUN-UPA w Polsce w latach 1944-1947*<sup>8</sup>, ponieważ już w samym odniesieniu pojęcia „struktura cywilna” zarówno do OUN, jak do UPA uwidoczniła się merytoryczna słabość tekstu, który stanowi jedynie publikację zeznań Jarosława Hamiwki „Wyszyńskiego” na powyższy temat.

---

<sup>3</sup> Patrz w tej sprawie np.: postanowienia II Wielkiego Zgromadzenia OUN (frakcji banderowskiej) z 1941 r. [w:] В. Сергійчук, *Український збиг: Зakerзоння. 1939-1947*, Київ 2004, s. 90-114.

<sup>4</sup> П. Потічний, *Українське підпілля в Перемишлі*, [w:] *Перемисьль і Перемиська земля протягом віків*, Перемишль-Львів 1996, s. 195. Tłumaczenie z języka ukraińskiego tu i dalej moje – В. Н.

<sup>5</sup> А.В. Сzcześniак, W.Z. Szota, *Droga do nikąd. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce*, Warszawa 1973, s. 235-241. W ich ujęciu było to OUN-UPA pisane „łącznie-osobno”.

<sup>6</sup> Podsumowaniem były zamieszczone na końcu książki załączniki 9-14, 16, 17-23 odnośnie struktury OUN oraz załączniki 25-35 na temat struktury UPA.

<sup>7</sup> Chodzi o wewnętrzną publikację Służby Bezpieczeństwa pt. *Informator o nielegalnych antypaństwowych organizacjach i bandach zbrojnych działających w Polsce Ludowej w latach 1944-1956* (Warszawa 1964), zwłaszcza rozdział *Nacjonalistyczne ukraińskie organizacje i bandy* (s. 133-154).

<sup>8</sup> M. Jasiak, *Struktura cywilna OUN-UPA w Polsce w latach 1944-1947. Zeznania Jarosława Chamiwki*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1992, nr 4, s. 218-227. Autor nazwisko bohatera artykułu błędnie podaje jako „Chamiwka” zamiast „Hamiwka”.

Dzieje struktur organizacyjnych podziemia ukraińskiego w Przemyskiem<sup>9</sup> i na całym obszarze późniejszego Zakerzoniu w okresie II wojny światowej oraz bezpośrednio po niej aż do 1947 r. mają swoją wyraźną specyfikę, wykazują wiele elementów dynamicznych w czasie, jak i przestrzeni, a także w odniesieniu do obsady personalnej. Struktury organizacyjne poprzedniczki OUN, Ukraińskiej Organizacji Wojskowej, miały istnieć w Przemysłu i powiecie od lat 20. począwszy. Był to Obwód Przemyski Ukraińskiej Organizacji Wojskowej (UWO), a od 1929 r. OUN<sup>10</sup>. Jak się jednak wydaje, aktywność członków OUN w przedwojennym powiecie przemyskim była znikoma, ograniczała się zapewne do istnienia ścisłego kierownictwa w samym mieście, nie wiadomo, wątpić należy w istnienie jej struktur terenowych<sup>11</sup>.

W latach 1939-1941 Obwód Przemyski obejmował tylko terytorium znajdujące się w USRR<sup>12</sup>. Następna zmiana nastąpiła w okresie 1941-1944, czyli po agresji III Rzeszy na ZSRR, kiedy to znowu objął on tereny po zachodniej stronie Sanu. Stan taki istniał do nadejścia frontu – ze strony przeciwnej niż w 1941 r. Obwód Przemyski dzielił się wtedy na 3 okręgi: 1) przemyski – obejmujący powiaty: Przemyśl, Dobromil, Brzozów, 2) łemkowski – powiaty: Gorlice, Jasło, Krosno, Lesko, Nowy Sącz, Sanok, 3) jarosławski – powiaty: Jarosław, wschodnia część rzeszowskiego i południowa część lubaczowskiego<sup>13</sup>.

Na temat dalszych organizacyjnych losów tego terenu jeden z lokalnych dowódców UPA na Zakerzoniu, a po wojnie badacz jej dziejów, Ewhen Sztendera, informuje, że w związku z reorganizacją pod koniec 1944 r. struktur OUN frakcji banderowskiej *Obwód Przemyski został zastąpiony przez okręg, a 6 Okręg Wojenny UPA zmieniony został na odcinek taktyczny UPA. Właściwie to nie zbadano, kiedy tam owe reorganizacje się odbyły i czy Okręg Przemyski wchodził w skład Karpackiego Kraju [OUN – B.H.], a OT „Łemko” – jeśli już istniał – w skład „Howerli”. [...] Na wiosnę 1945 r. utworzony został podziemny Zakerzoński Kraj [OUN – B.H.], do które włączono także Okręg Przemyski [OUN – B.H.]. Ponownie utworzono przy nim także 6 OW „San”, któremu miały podporządkowywać się wszystkie oddziały UPA na terytorium Zakerzońskiego Kraju<sup>14</sup>.*

<sup>9</sup> Pod „Przemyskiem” rozumiem tu ściśle nadrejon OUN „Chłodny Jar” w granicach w okresie jesień 1945-lato 1947 r., a nie powiat przemyski.

<sup>10</sup> П.Й. Потічний, І. Лико, *Перемичина і Лемківщина* [w:] *Літопис УПА*, t. 34, Львів-Торонто 2002, s. 9.

<sup>11</sup> Zob. R. Wysocki, *Organizacja Ukraińskich nacjonalistów w Polsce w latach 1929-1939*, Lublin 2003, s. 146-150, 333. Pośrednio potwierdza to W. Nałasa, *Наше життя і боротьба. Спогади*, Львів 2005, s. 42.

<sup>12</sup> П.Й. Потічний, *Українське підпілля в Перемичині* [w:] *Перемисьль і Перемиська земля протягом віків*, Перемисьль-Львів 1996, s. 196.

<sup>13</sup> В. Галаса, *op. cit.*, s. 41.

<sup>14</sup> С. Штендера, *Перша книга про Перемиський курінь УПА*, [w:] *Літопис УПА*, t. 13, Торонто 1986, s. XIII.

Zasygnalizowane powyżej niezbyt jasne zarówno okoliczności, jak i czas oraz sposób powstania odrębnego Zakerzońskiego Kraju OUN wyraźnie potwierdzają wspomnienia Modesta Ripeckiego, zajmującego w latach 1945-1947 wysokie stanowisko w strukturze zakerzońskiej SB OUN, osoby wyjątkowo dobrze poinformowanej. Otóż w październiku 1945 r. z inspekcją na tereny działalności OUN oraz UPA znajdujących się w Polsce przybyli wysocy przedstawiciele kierownictwa podziemia ukraińskiego, gen. Dmytro Hrycaj „Perebijnis” i Dmytro Majiowski „Taras”. Przyczyny tej szczególnej inspekcji nie są znane (jednak ostrożnie można się ich domyślać). Podczas rozmów z dowództwem UPA *Twierdzili oni* – pisał Ripecki – *że okoliczności walki UPA na terytorium Zakerzonia są odmienne niż warunki działania oddziałów UPA na terytorium USRR. Zakerzonie stanowi okno na Zachód. Informacje o walce UPA dzięki istnieniu Zakerzońskiego Kraju mogą być rozpowszechniane w świecie zachodnim, bowiem wydarzenia na terenie USRR zasłania przed Zachodem tajemnica. Zadaniem oddziałów UPA na Zakerzoniu jest przerywanie żelaznej kurtyny i pokazywanie na arenie światowej, że naród ukraiński trwa w walce przeciwko okupacji bolszewickiej. Dlatego trzeba, aby na Zakerzoniu aktywnie działały najlepsze oddziały bojowe UPA*<sup>15</sup>. Natomiast na odprawie dla kierownictwa nadrejonu „Chłodny Jar” „Taras” [D. Majiowski – B.H.] *przeanalizował sytuację polityczną na świecie i w ZSRR oraz wyjaśnił, jakie są perspektywy walki wyzwolenczej OUN i UPA*<sup>16</sup>. Bezpośrednim następstwem inspekcji Hrycaja i Majiowskiego było wg M. Ripeckiego to, że w listopadzie kierownictwo OUN utworzyło na ukraińskich ziemiach etnograficznych w Polsce Zakerzoński Kraj<sup>17</sup>. Nie znamy przyczyn wewnętrznych tej inspekcji, jednak być może wnioskować należy z uwarunkowań zewnętrznych: do sławnego przemówienia premiera Wielkiej Brytanii W. Churchilla wygłoszonego w Fulton 5 marca 1946 r. brakowało jeszcze pół roku, pomimo to kierownictwo OUN bacznie śledzące politykę międzynarodową doskonale wiedziało, że po „porozumieniach” w Jałcie nastąpił podział stref wpływów w Europie i że w ciągu całego 1945 r. strony konsekwentnie uszczelniały „żelazną kurtynę” między Zachodem a Wschodem.

W sprawie sensu i strategii tworzenia bądź nie tworzenia zarówno struktur OUN oraz UPA na Pogórzu Przemyskim i w Bieszczadach, a być może na całym Zakerzoniu, w kierownictwie OUN w okresie lipiec 1944-październik 1945 r. miały miejsce bardzo mocne wahania (kto wie czy też nie w Sztapie Generalnym UPA...?). Być może chodziło także o to,

---

<sup>15</sup> М. Ріпецький („Горислав”), *Історія курія „Рена”* [w:] *Літопис УПА*, t. 33, Торонто-Львів 2001, s. 129.

<sup>16</sup> Ibidem, s. 130.

<sup>17</sup> Ibidem, s. 130.

że: 1) tereny te miały wejść w skład państwa polskiego, a nie USRR, 2) miało odbyć się przesiedlenie ludności ukraińskiej do USRR, 3) dopiero krystalizowała się sytuacja w monachijskim środowisku emigracyjnej OUN frakcji banderowskiej i nie do końca mogła być jasna rola kanałów komunikacyjnych przez terytorium Polski lub Czechosłowacji, 4) ważyły się losy powojennego ładu i układu sił w Europie, wobec czego najwyższe kierownictwo OUN jeszcze nie chciało przesądzać o likwidacji czy też rozwoju swych struktur na terenach poza USRR. Brak wykrystalizowanych poglądów i strategii mogły ujemnie odbić się na jakości i tempie tworzenia struktur organizacyjnych podziemia ounowskiego nie tylko na terenie Przemyskiego, ale i na pozostałych terenach jej istnienia w Polsce: trwało to bowiem od lipca – sierpnia 1944 r. aż do października – listopada 1945 r.<sup>18</sup>

Przyjęcie tego toku postępowania implikuje inny wniosek: działalność zakerzońskiej UPA traktowana była przez wyższe kierownictwo OUN w kategoriach spektakularnej odsłony politycznej na arenie międzynarodowej, służyła jako demonstracja własnej pozycji oraz siły w celu wywierania wpływu na układ polityki na linii Zachód-Wschód. Bieg wydarzeń w samej Polsce w znaczącej mierze sprzyjał, a kto wie, czy i nie wygenerował przyjęcia takiej postawy. Realizacja układu z USRR o wymianie ludności stanowiła bardzo dobry praktyczny grunt dla działalności UPA, zamienianej następnie przez kierownictwo OUN na twarde argumenty polityczne i propagandowe. Problem powyższy wymaga dalszych badań w kierunku ewentualnego ukazania rzeczywistych głębokich aspektów strategii OUN, a nie tylko jej powierzchni, którą mógł być poligon polityczny o nazwie Zakerzoński Kraj. Jeśliby udało się to wykazać, to należałoby zweryfikować także postulowaną przez wielu historyków „genetyczną” jakoby antypolskość OUN czy UPA. A już teraz można odrzucić twierdzenie nie tylko Szcześniaka i Szoty, że na wyodrębnienie Zakerzońskiego Kraju miało wpływ uszczelnienie granicy między Polską i ZSRR na wiosnę 1945 r., żądanie „zwrotu” oddziałów UPA i kadry OUN na teren USRR itd.<sup>19</sup> Identyfikacja należy potraktować historyczny pewnik polskich badaczy komunistycznych i nacjonalistycznych, hipotetycznie obecny także u G. Motyki, że *Celem istnienia OUN-UPA w Polsce było zapewne doprowadzenie do wcielenia tych terenów w przyszłości do Niepodległej i Zjednoczonej Ukrainy*<sup>20</sup>.

---

<sup>18</sup> Zaznaczyć należy tę trudność, że w literaturze ukraińskiej, zwłaszcza w komentarzach w *Latopisie UPA*, mamy do czynienia z brakiem dyscypliny odnośnie użycia dokonanych bądź niedokonanych form czasowników „tworzyć”, a także niedokładnego używania określeń, które miałyby stwierdzać, kiedy 1) zaczęto tworzyć, 2) kiedy tworzone, 3) kiedy zakończono tworzenie tych struktur.

<sup>19</sup> A.B. Szcześniak, W.Z. Szota, op. cit., s. 243.

<sup>20</sup> G. Motyka, *Tak było w Bieszczadach*, Warszawa 1999, s. 237.

W bardzo wielu opracowaniach autorów polskojęzycznych dzieje OUN i UPA w powojennej Polsce ujmowane są dosyć schematycznie i bezproblemowo jako jeden ciąg organizacyjny w okresie 1944-1947, gdzie nie ma miejsca na okresy nieistnienia, załamania, tworzenia czy reorganizacji struktur. Inne błędne podejście to rzutowanie w przeszłość stanu organizacyjnego OUN z października 1945 r. W rzeczywistości bowiem w okresie lipiec-sierpień 1944 – październik-listopad 1945 r. mamy do czynienia ze strukturami zakerzońskiej OUN *in statu nascendi*<sup>21</sup>. Okres zupełnie ukształtowanych, działających systematycznie i w miarę dostatecznie obsadzonych kadrowo struktur OUN Zakerzońskiego Kraju nastąpił dopiero od października-listopada 1945 r. i trwał do sierpnia 1947 r., czyli mniej, niż dwa lata. Potwierdzone to jest przez datowanie sprawozdań sytuacyjnych: obejmują one w większości dane dopiero z okresu jesieni 1945 r. Wcześniejsze natomiast są informacyjnie skąpe, ponieważ nie istniała odpowiednia kadra, siatka informatorów, jak też wolniejszy był dynamizm wydarzeń, gdyż OUN jeszcze nie była dostateczną siłą sprawczą.

Przechodząc do zagadnień ściśle organizacyjnych w dziejach OUN w Przemyskiem – o ile podział organizacyjny Obwodu Przemyskiego był do końca 1944 r. teoretycznie sześciostopniowy począwszy od obwodu, przez okręg, powiat, rejon i na podrejonie i stanicę kończąc, to od początku 1945 r. realizowany był podział na mniejsze jednostki nadrzędne – tzw. „kraje”<sup>22</sup>. Powstający na ziemiach na zachód od granicy między ZSRR i Polską Zakerzoński Kraj miał strukturę pięciostopniową: 1) okręg, 2) nadrejon, 3) rejon, 4) kuszcz<sup>23</sup>, 5) stacja<sup>24</sup>. Podział sześciostopniowy na terenie Obwodu Przemyskiego raczej nigdy praktycznie nie zaistniał (przynajmniej dane o jego funkcjonowaniu nie są autorowi artykułu znane). Podział pięciostopniowy powstawał równoległe do tworzonej od podstaw podziemnej administracji Zakerzońskiego Kraju. W ramach Zakerzonia poprzedzający go chronologicznie acz nie strukturalnie Obwód Przemyski odpowiadał I okręgowi OUN<sup>25</sup> (numer pierwszy oznaczał prawdopodobnie właśnie moment dziedziczenia spadku organizacyjnego).

W nałożeniu na tworzoną w tym samym czasie polską powojenną administrację państwową terytorium Zakerzońskiego Kraju przykrywało najbardziej wysunięte na wschód i południe powiaty województw: lubelskiego, krakowskiego i rzeszowskiego. Terytorialnie na żadnym ze szczebli nie ustaliły się administracyjne odpowiedniki, jakkolwiek w okresie

---

<sup>21</sup> Tego trafnego określenia używają A.B. Szcześniak i W.A. Szota w odniesieniu do tworzenia struktur zakerzońskich UPA, patrz: *Droga do nikąd*, s. 244, jednak identyczna sytuacja istniała co do struktur OUN.

<sup>22</sup> П. Потічний, op. cit., s. 197.

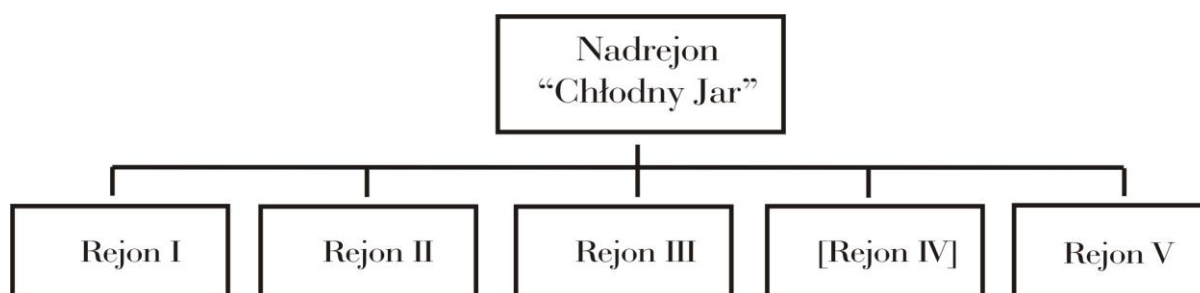
<sup>23</sup> Dosyć trudno znaleźć polski odpowiednik dla jednostki podziemnej administracji OUN, którą był *kuszcz*. W języku ukraińskim znaczy to *krzak, krzew* i odsyła do *krzewienia, zbierania w całość, tworzenia*.

<sup>24</sup> *Схема структури ОУН на Лемківщині*, [w:] *Літопис УПА*, t. 33, Торонто-Львів 2001, s. 131.

<sup>25</sup> П. Потічний, op. cit., s. 197.

1945-1947 w tych powiatach faktycznie funkcjonowały dwie administracje: polska i ukraińska (ujęcie ideologiczno-partyjne zdaje się być jednak bardziej precyzyjne, a więc: pepeerowska i ounowska). W tym ujęciu powiaty przemyski, północna część sanockiego i leskiego, południowo-wschodnia brzozowskiego stanowiły terytorium nadrejonu „Chłodny Jar”<sup>26</sup>, tzw. przemyskiego<sup>27</sup>. Jego granicę wschodnią stanowiła granica państwowa Polski z ZSRR, a pozostałe w przybliżeniu wyznaczał bieg rzeki San.

W ramach Zakerzońskiego Kraju powstały okręgi I, II i III. Na terenie m.in. powiatu przemyskiego tworzony był praktycznie w okresie od lutego-marca do października 1945 r. – po podjęciu decyzji jeszcze w 1944 r. – terytorialnie o wiele większy I Okręg OUN. Na niższym poziomie dzielił się on do września 1946 r. na dwa nadrejon, w tym terytorialnie zbliżony do powiatu przemyskiego nadrejon „Chłodny Jar”. Składał się on z 5 okręgów, a te z kuszczy i stanic. We wrześniu z dotychczasowego „Beskidu” wydzielono trzeci nadrejon – „Wierchowinę”, lecz nie wiadomo, przez kogo, dlaczego i kiedy podjęta została zrealizowana wtedy decyzja. Sam nadrejon przemyski od października 1945 r. do rozpadu na początku jesieni 1947 r. ulegał jedynie zmianom kadrowym, natomiast układ organizacyjny i terytorialny pozostawał niezmienny.



Struktura organizacyjna nadrejonu „Chłodny Jar”<sup>28</sup>

Tworzenie obsady personalnej „Chłodnego Jaru” oraz instalowanie siatki organizacyjnej OUN w terenie zajęło prawie cały 1945 r., lecz i tak nie zostało ukończone: bez obsady pozostał IV rejon, czyli teren na północny-wschód od Sanoka i linii rzeki San. Złożyło się na to wiele przyczyn, lecz główną był brak odpowiednich kadr. Braki i niedomagania kadrowe OUN odczuwała zresztą nie tylko w tym nadrejonie. Jeszcze gorzej

<sup>26</sup> Kryptonim „Chłodny Jar” zaczerpnięty został z tytułu wiersza T. Szewczenki, *Chłodny Jar*, opublikowanego w 1859 r. Historyczna kanwa wiersza związana była z powstaniem hajdamackim z 1768 r. Oddziały hajdamaków tworzyły się m.in. w okolicy Chłodnego Jaru w okolicy Czehrynia na Wielkiej Ukrainie.

<sup>27</sup> Należy zaznaczyć, że w terminologii podziemia ounowskiego spotykanej w literaturze przedmiotu niekiedy mamy do czynienia z nazwami nadanymi później, niż rozgrywały się same wydarzenia. W dokumentach podziemia dyscyplina nazewnictwa w odniesieniu do terytoriów czy funkcji nie zawsze była zachowywana.

<sup>28</sup> Klamra kwadratowa oznacza brak obsady IV rejonu.

było w VI i VIII rejonie nadrejonu „Beskid”, czyli w środkowej i zachodniej części Łemkowszczyzny. Braki kadrowe miały wpływ także na niekonsekwencje między teorią i praktyką OUN frakcji banderowskiej. Programowo pretendowała ona do objęcia swoimi wpływami całości zachodnio-ukraińskiego terytorium etnograficznego bądź za takie uważanego, a praktycznie obszar ten był o wiele mniejszy<sup>29</sup>.

Jak już wskazano wyżej, kierownictwo OUN przyjęło rzekę San jako linię naturalną określającą w przybliżeniu zasięg terytorialny i granice południową, zachodnią i północną nadrejonu „Chłodny Jar”. Granice jego rejonów także ustalane były w oparciu o kryterium geograficzne, jakkolwiek wzięto pod uwagę także czynnik demograficzny i ekonomiczny. Na wybór przebiegu granic wpływał równoleżnikowy układ pasm górskich i podporządkowany im układ koryta Sanu.

**Rejon I** nadrejonu „Chłodny Jar” obejmował tereny na południe od Przemyśla. Ze względu na bliskość miasta, garnizonu WP w Pikulicach, linii kolejowych Przemyśl – Lwów, Przemyśl - Dobromil i otwartą przestrzeń po ich obu stronach, wątpliwe jest, aby na północy bezpośrednio graniczył z I rejonem II Okręgu OUN (m.in. wsie Torki, Poździacz). Rejon I obejmował m.in. miejscowości: Aksmanice, Berendowice, Brylińce, Cisowa, Chyrzyna, Dybawka, Huwniki, Jamna Dolna, Jamna Górna, Kłokowice, Kniazyce, Koniusza, Koniuszki, Kopyśno, Kormanice, Kruhel Wielki, Krzeczkowa, Kupna, Kupiatycze, Leszczyny, Łodzinka Dolna, Łodzinka Górna, Makowa, Młodowice, Nowosiółki Dydyńskie, Olszany, Paclaw, Paportno, Posada Rybotycka, Rokszyce, Rybotycze, Sólca, Witoszyńce<sup>30</sup>. Należy zaznaczyć, że nie wszystkie miejscowości miały jednakowy udział w sieci podziemnej administracji OUN a wymienienie ich nie określa rzeczywistej miary czy sposobu udziału mieszkańców w jej funkcjonowaniu. Mamy tu do czynienia także z problemem rzeczywistego i hipotetycznego istnienia siatki organizacyjnej OUN. Na południu granica tego rejonu przebiegała wzdłuż górskiego pasma Dił, za którym zaczynał się rejon II.

---

<sup>29</sup> Dotychczasowe ujęcia terytorialnych zasięgów OUN i UPA są bardzo niedokładne zarówno w *Drodze do nikąd*, s. 494, 416, jak i najnowszym ujęciu *Atlasu polskiego podziemia niepodległościowego 1944-1956*, Warszawa-Lublin 2007, s. 527. Może wynikać to ze schematyzmu w sposobie opracowania graficznego lub z chęci terytorialnego „przerysowania” zagrożenia stwarzanego jakoby przez podziemie ounowskie dla południowo-wschodniej Polski.

<sup>30</sup> Bezpośrednich i dokładnych danych, np. w postaci dokumentu spisowego, o miejscowościach wchodzących organizacyjnie i terytorialnie w skład każdego z rejonów nie posiadamy. Wymienione miejscowości z I, II, III i V rejonu ustalono na podstawie analizy danych sprawozdań zbiorczych z całego nadrejonu oraz miesięcznych sprawozdań organizacyjnych poszczególnych rejonów „Chłodnego Jaru”, patrz: *Лімонус VIIA*, t. 34, Торонто-Львів 2002, s. 365-422, 427-592, 595-683, 685-736, 741-752. Należy w tym miejscu stwierdzić nieprzydatność w odniesieniu do OUN wielu danych organizacyjno-terytorialnych *Informatora o nielegalnych antypaństwowych organizacjach i bandach zbrojnych działających w Polsce Ludowej w latach 1944-1956*, Warszawa 1964, s. 136-137. Ich ustalenia, niestety, przejęli autorzy *Drogi do nikąd*. Na przykład umieszczony przez nich na str. 495 jako załącznik nr 11 terytorialny podział I Okręgu OUN jest błędny co do granic okręgu, nadrejonów i rejonów, a w konsekwencji także co do znajdujących się na ich terenie miejscowości.



**Rejon II** to m.in. miejscowości: Arłamów, Stara Bircza, Grąziowa, Jureczkowa, Krajna, Kuźmina, Kwaszenina, Łodzina, Łomna, Stańkowa, Nowosielce Kozickie, Stara Bircza, Wojtkowa, Wojtkówka, Kwaszenina, Leszczawa Dolna, Leszczawa Górna, Roztoka, Trzcianiec, Trójca<sup>31</sup>. Na wschodzie opierał się na granicy Polski z ZSRR, na południu graniczył z rejonem V, na zachodzie z rejonem IV.

**Rejon III** obejmował m.in. miejscowości: Brzuska, Brzeżawa, Hroszówka, Huta, Iskań, Jabłonica Ruska, Jasionów, Jawornik Ruski, Kotów, Leszczawka, Lipa, Malawa, Piątkowa Ruska, Poręby, Rudawka, Sufczyzna, Ulucz. Na południu jednostka ta graniczyła z rejonem IV, na zachodzie i północy jej zasięg teoretyczny miał dochodzić, a nawet przekraczać San, lecz praktycznie ograniczał się do wsi na linii Ulucz–Hroszówka–Jabłonica Ruska–przysiółek Wola Wołodzka–Huta Poręby–Jawornik Ruski–Żohatyn–Piątkowa.

**Rejon IV** nie posiadał obsady kadrowej. Na wschodzie dochodził do drogi Bircza–Tyrawa Wołoska, na południu teoretycznie omywał go San, identycznie na zachodzie, na północy zaś graniczył z III rejonem. Obejmował m.in.: Bykowce, Dobra Rustykalna, Dobra Szlachecka, Hołuczaków, Kreców, Lachawa, Olchowce, Piła Siemuszowska, Siemuszowa, Tyrawa Solna, Tyrawa Wołoska, Wola Krecowska, Wujskie<sup>32</sup>. Terytorialnie był to jednak najmniejszy okręg nadrejonu „Chłodny Jar”.

**Rejon V** stanowiły m.in. miejscowości: Bezmiechowa Dolna, Bezmiechowa Górna, Bóbrka, Brelików, Leszczowate, Monasterzec, Myczkowce, Orelec, Paszowa, Rakowa, Ropienka, Rozpucie, Rudenka, Średnia Wieś, Stańkowa, Stefkowa, Olszanica, Wola Romanowa, Wańkowa, Zawadka. W jakiejś mierze „eksterytorialna” sytuacja istniała na terenie na północ od linii kolejowej Łukawica–Olszanica do linii Sanu, a na wschodzie do granicy z ZSRR: teoretycznie stanowił on część składową V rejonu, jednak jego status praktyczny był inny od pozostałych. Potwierdza to i wyjaśnia następujące zdanie ze sprawozdania z kwietnia 1947 r.: *Nie bierze się tu pod uwagę wsi, które wróg ciągle trzyma w orbicie swoich wpływów i posiada tam stanowisko dominujące. Jest to kompleks wsi na południe od Słonnego po San, wzdłuż linii kolejowej Załuż–Ustianowa. Znajduje się tu szereg różnych polskich formacji, które ciągle szachują tę część terenu*<sup>33</sup>. Chodzi to o miejscowości: Lesko, Łukawica, Posada Leska, Glinne, Uherce Mineralne, Olszanica, Stefkowa. Rzecz jasna, każdy rejon miał nie tylko swój zasięg terytorialny, ale także specyfikę wynikającą z innych uwarunkowań, dlatego właściwie każdy z nich należałoby traktować i badać jako

<sup>31</sup> *Лімонус УПА*, t. 34, Горонто-Львів 2002, s. 365-422, 427-592, 595-683, 685-736, 741-752.

<sup>32</sup> *Ibidem*, s. 365-422, 427-592, 595-683, 685-736, 741-752.

<sup>33</sup> *Ibidem*, s. 744. Być może z tego względu A.B. Szcześniak i W.Z. Szota w *Drodze do nikąd* na str. 495 utworzyli minimalny rejon I z centrum w Solinie, który nie należy ani do „Chłodnego Jaru”, ani do „Beskidu”.

odrębny problem w celu ewentualnego ustalenia tylko im właściwych charakterystyk. Podobnie można by traktować powiaty, regiony geograficzne lub kulturowe.

W oficjalnej nomenklaturze organizacyjnej określenie „nadrejon „Chłodny Jar” występowało rzadko. O wiele aktywniej na poziomie nadrejonu występował natomiast termin „Przemyskie” (ukr. *Перемисьщина*)<sup>34</sup>, niekiedy „Okręg Przemyski” (ukr. *Округа Перемиська*)<sup>35</sup>. Daleko im było do precyzji, jednak praktycznie autor sprawozdań, czyli przeważnie nadrejonowy referent OUN Petro Kawuła „Taras” i adresat, czyli szef I Okręgu Wasyl Hałasa „Orlan” wiedzieli, o jaką jednostkę organizacyjną chodzi. Na poziomie rejonów inne tereny na południe od Przemyśla określano w sprawozdaniach niekiedy jako „Birczańskie” (ukr. *Бірчанщина*)<sup>36</sup> – rejon I i II, „Lesko-Sanok” (ukr. *Лісько-Сянік*)<sup>37</sup>, „Leskie” (ukr. *Лісковищина*)<sup>38</sup> – w obydwu określeniach chodzi o rejon V nadrejonu „Chłodny Jar” i nie obsadzony IV rejon.

Teoretycznie zakładano, iż nadrejon, rejon, a także kuszcz powinny mieć obsadę kadrową obejmującą 10 referatów. Taki układ stanowisk nie był charakterystyczny tylko dla Kraju Zakerzońskiego. Wcześniej funkcjonował w innych obwodach i okręgach OUN Ukrainy Zachodniej, a następnie począwszy od 1945 r. zainstalowano go na terenie nowotworzonego „kraju”. Poniższy układ graficzny ukazuje owe 10 referatów, przy czym zaznaczyć należy, iż układ ten graficznie odpowiada tylko nadrzędemu znaczeniu szefa referatu politycznego OUN nad pozostałymi. Relacje wewnętrzne pomiędzy referatami kształtowały się przede wszystkim w oparciu o ten priorytet, a następnie w zależności od wymogów sytuacji w terenie, cech osobistych referentów itd.

---

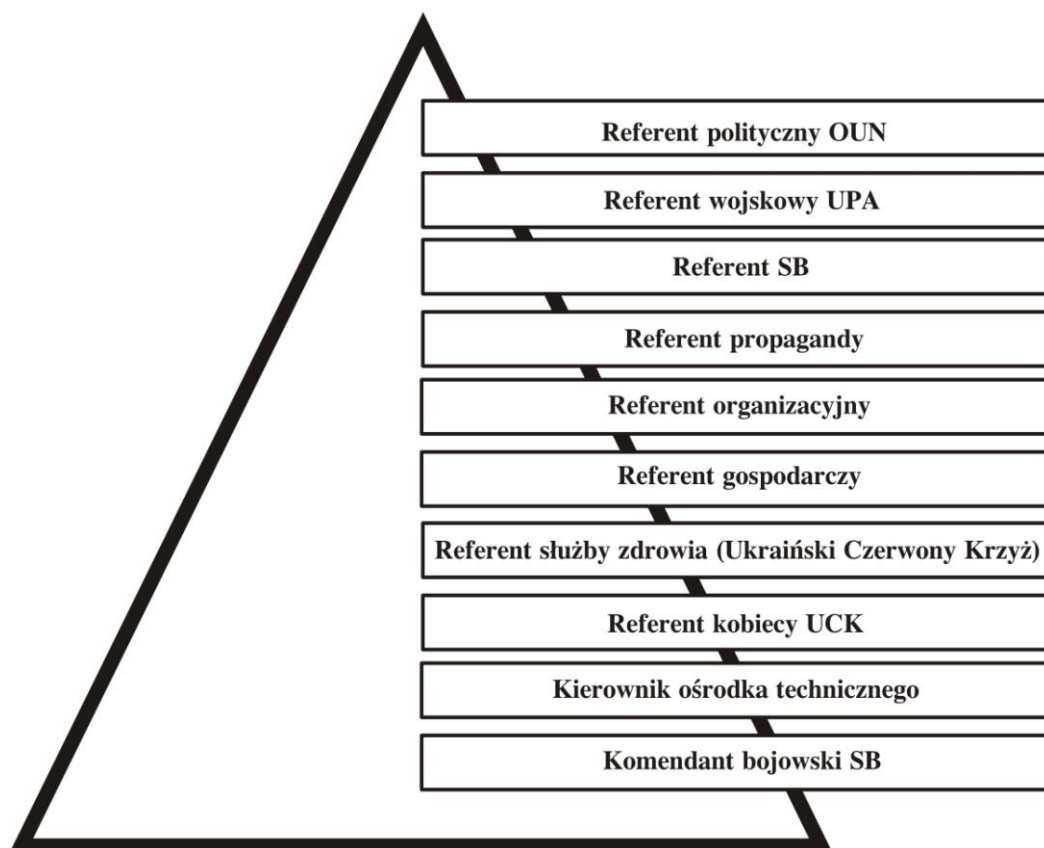
<sup>34</sup> Ibidem, s. 451, 475, 495.

<sup>35</sup> Ibidem, s. 429.

<sup>36</sup> Ibidem, s. 429.

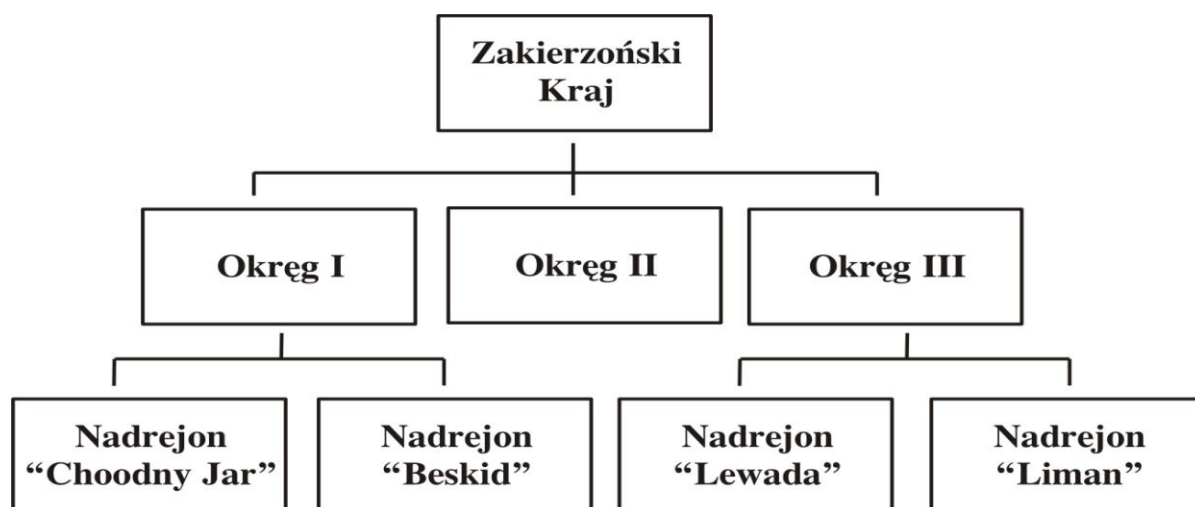
<sup>37</sup> Ibidem, s. 627, 635, 641, 694.

<sup>38</sup> Ibidem, s. 691.



Schemat podziału nadrejonu „Chłodny Jar” i jego 4 rejonów składowych na referaty<sup>39</sup>.

Na obecnym poziomie wiedzy ustalenie granic zewnętrznych i wewnętrznych nadrejonu „Chłodny Jar” jest możliwe tylko na poziomie rejonów. Dane na temat kuszczy i stanic nie są wystarczające. Dlatego też charakterystyka struktur organizacyjnych i zasięgu terytorialnego nadrejonu „Chłodny Jar” musiała obecnie ograniczyć się do poziomu rejonu.



Nadrejon „Chłodny Jar” w strukturze organizacyjnej Zakerzońskiego Kraju OUN

<sup>39</sup> Ibidem, s. 825-827.

## **Powstanie struktur UPA w nadrejonie „Chłodny Jar”**

*Strukturę organizacyjną i stan oddziałów UPA w Polsce należy rozpatrywać wg podziału na dwa okresy: pierwszy – od momentu wyzwolenia południowo-wschodnich terenów Polski w lipcu-sierpniu 1944 r. do połowy 1945 r.; drugi – od połowy 1945 r. do likwidacji ukraińskiego podziemia zbrojnego w Polsce – twierdzą „klasycy”<sup>40</sup>. Należy jednak zmienić perspektywę widzenia z zewnętrznej wobec podziemia, a więc państwowej polskiej, na wewnętrzną – perspektywę ounowskiego podziemia ukraińskiego. UPA w powojennej Polsce nie powstawała w relacji do kolei losów ówczesnego państwa polskiego, czyli nie będzie tu chodziło dokładnie o lipiec 1944 r., a powstawała przede wszystkim mocą wewnętrznych decyzji Generalnego Sztabu UPA kształtowanych, rzecz jasna, w oparciu o różne czynniki zewnętrzne. Także jeśli chodzi o 1945 r., nie będzie to, wg naszych dalszych ustaleń, połowa, a koniec października – początek listopada 1945 r.*

W odniesieniu do interesującego nas zagadnienia „Chłodnego Jaru” i jego terytorium datami skrajnymi będzie 25 czerwiec 1944 r. i 22 czerwiec 1947 r., przy czym *stricte* o „Chłodnym Jarze” mówić można dopiero od października-listopada 1945 r. Propozycja podziału na dwa okresy jest natomiast następująca: okres I: od dezercji Wołodymyra Szczygielskiego z posterunku Ukraińskiej Policji Pomocniczej w Medyce w dniu 25 czerwca 1944 r. do października-listopada 1945 r., czyli okresu, kiedy tworzenie struktury organizacyjnej dobiegło końca; okres II: październik-listopad 1945 r. – 22 czerwca 1947 r., kiedy kompanie 2 Batalionu Przemyskiego UPA odeszły z terytorium Zakerzońskiego Kraju i zarazem terytorium Polski. Ponieważ interesują mnie okoliczności powstania UPA w Przemyskiem, moja uwaga będzie prawie w 100 procentach koncentrowała się na okresie pierwszym.

### **Okres pierwszy: 25 czerwca 1944 r. – październik - listopad 1945 r.**

W latach 1939-1943, a także do początku 1944 r. w Przemyskiem nie istniały oddziały zbrojne inspirowane przez którąś z frakcji OUN<sup>41</sup>. *Początki UPA w tym okręgu są słabo zbadane. Nieliczne ówczesne wspomnienia mówią, że pierwsze sotnie UPA walczyły z różnymi trudnościami – uzbrojeniem, brakiem wykszolenia, dyscypliną. [...] Nie jest dostatecznie*

---

<sup>40</sup> A.B. Szcześniak, W. Z. Szota, op. cit., s. 242.

<sup>41</sup> A.B. Szcześniak, W. Z. Szota, op. cit., s. 246.

naświetlona także historia różnych reorganizacji na tym terenie w latach 1944-1945<sup>42</sup>. Wiosną 1944 r. załóżki Ukraińskiej Samoobrony Narodowej miał zacząć tworzyć Omelian Senyszyn „Pрут”<sup>43</sup>, jednak nie można określić rejonu jego działań ani wyników (pod koniec maja 1944 r. dowódca UPA Zachód płk Wasyl Sydor „Szelest” przemianował USN na UPA<sup>44</sup>). Przed nadejściem frontu w różnej skali i formie UPA istniała na terenach trzech późniejszych odcinków taktycznych VI Okręgu Wojennego „San” i niektórych późniejszych części Polski jako państwa: w Sokalskiem i Hrubieszowskiem, w Lubaczowskiem i Jarosławskiem oraz na Pogórzu Przemyskim i Bieszczadach<sup>45</sup>.

W 1944 r. UPA-Zachód została zreorganizowana w 4 terytorialne okręgi wojenne, które dzieliły się na terytorialne odcinki taktyczne, w skład których wchodziły bataliony (kurenie)<sup>46</sup>. Decyzja o utworzeniu w składzie UPA-Zachód następnego, VI okręgu wojennego o kryptonimie „San”, zapadła w drugiej połowie 1944 r.: *Jeszcze w sierpniu 1944 r. utworzony został sztab wojskowy UPA-Zachód „Karpaty” (SzW UPAZ „Karpaty”), któremu podporządkowany był także 6 OW „San”*<sup>47</sup>. Jej dowódcą został Jakiw Czornij „Udarnyk”<sup>48</sup>, wcześniej komendant przemyskiego okręgu wojskowego w strukturze Obwodu Przemyskiego OUN (brak dokładniejszych informacji o Obwodzie Przemyskim i samym „Udarnyku” konstatował swego czasu J. Sztendera<sup>49</sup>). Był on podporządkowany dowódcy UPA-Zachód płk. Wasylowi Sydorowi „Szelestowi”.

Bardzo ważne w określeniu relacji między OUN i UPA na danym terenie jest zacytowane stwierdzenie E. Sztendery, że decyzję o utworzeniu VI Okręgu Wojennego „San” samodzielnie podjęło w sierpniu 1944 r. dowództwo UPA-Zachód. Ma ono kapitalne znaczenie także pod innym względem: decyzja o powołaniu do życia okręgu „San” o kilka miesięcy wyprzedziła decyzję o utworzeniu Zakerzońskiego Kraju OUN. Jak można się domyślać, podjęta ona została w obliczu przetaczającego się właśnie frontu i potrzebą adekwatnego reagowania przede wszystkim przez UPA na nową sytuację polityczno-militarną. Relacje terytorialne między VI Okręgiem Wojennym „San” a Obwodem

---

<sup>42</sup> Ibidem, s. XII.

<sup>43</sup> Л. Шанковський, *Дії УПА і українського збройного підпілля на терені Перемищини 1944-1947* [w:] *Перемишль західний бастион України*, Нью-Йорк-Філадельфія 1961, s. 187.

<sup>44</sup> П. Потічний, І. Лико, *Тактичний відтинок – „Лемко”*, [w:] *Літопис УПА*, t. 33, Торонто-Львів 2001, s. 7, przypis nr 1.

<sup>45</sup> A.V. Szcześniak, W. Z. Szota, op. cit., s. 246.

<sup>46</sup> *Українська Повстанська Армія. Історія Нескорених*, Львів 2007, s. 75.

<sup>47</sup> С. Штендера, op. cit., s. XII. Przy okazji należy wskazać błąd P.J. Poticznego, który we wzmiankowanym już artykule *Українське підпілля в Перемищині* na s. 196 stwierdził, że miało to miejsce w styczniu 1944 r. Przeoczył on fakt, że przytaczane przezeń rozkazy nr 1, 2 i 3 SzW UPAZ „Karpaty” datowane są odpowiednio na 22, 27 i 28 sierpnia 1944 r.

<sup>48</sup> Słowo to oznacza w języku polskim *szturmowiec*.

<sup>49</sup> С. Штендера, op. cit., s. XII.

Przemyskim OUN nie są znane. Można przypuszczać jednak, że ewentualna zbieżność mogła obejmować tylko teren Bieszczadów, ponieważ Sztabowi Wojskowemu UPA-Zachód „Karpaty” nie były podporządkowane jednostki bojowe np. na Chełmszczyźnie czy w Tomaszowskiem. Jeśli przyjąć twierdzenie J. Sztendery, utworzenie okręgu „San” w drugiej połowie 1944 r. wyprzedzało realny stan rzeczy: na Pogórzu Przemyskim i w Bieszczadach przyszła UPA stanowiła wtedy luźne grupy licho uzbrojonych osób, które tylko mogły wyobrażać sobie organizacyjną przyszłość, uważały się za UPA, lecz nią nie były. W takim razie praktycznie decyzja ta mogła dotyczyć zgrupowania Iwana Szpontaka „Zalizniaka” w Jarosławskiem lub wydana była wyjątkowo perspektywicznie.

*Na początku maja 1944 r. z Lwowskiego przybył do mnie Michał Duda „Hromenko” wysłany przez dowódcę UPA-Zachód Wasyla Sydora „Szelesta” – tak rekonstruował początek zamiaru (!) tworzenia sił zbrojnych w Przemyskim zastępca przywódcy krajowego OUN Wasyl Hałasa<sup>50</sup>. O USN ten autor nie wspomina, prawdopodobne jest, iż zaawansowanie jej tworzenia do końca maja 1944 r., jak i praktyczne znaczenie, były nikłe. Misja M. Dudy z tego okresu jest mało znana<sup>51</sup>.*

*Autorzy Drogi do nikąd uważają, że na przełomie 1944-1945 r. Największą prężność rozwojową przejawiał ośrodek południowy, obejmujący powiaty: Lesko, Sanok oraz południową część przemyskiego<sup>52</sup>. Prężność owa jest w odniesieniu do tego okresu dosyć wątpliwa, jak i wyrażony przez nich następnie pogląd o istnieniu we wsiach luźno zorganizowanych grup Ukraińskiej Samoobrony Narodowej<sup>53</sup>. Miarę niedokładności tego twierdzenia można ująć właśnie rozdziwieniem semantycznym między „luźno” i „zorganizowane”. Pierwszą grupą zbrojną na terytorium późniejszego 26. Odcinka Taktycznego „Łemko”, której członkowie byli narodowości ukraińskiej, była utworzona na przełomie czerwca i lipca 1944 r. koło wsi Jamna Dolna z różnych ochotników i zbiegów z formacji niemieckich grupa uzbrojonych osób narodowości ukraińskiej pod dowództwem „Lisa”<sup>54</sup>. Po dezercji z posterunku policji „ukraińskiej” w Medyce jego dowódcy*

---

<sup>50</sup> B. Галаса, op. cit., s. 50.

<sup>51</sup> Grupę, z której miał zamiar utworzyć oddział zbrojny, M. Duda zaczął tworzyć dopiero pod koniec lipca 1944 r., już w warunkach nadejścia frontu. Zebrał ochotników w liczbie znacznie przekraczającej pluton, w sierpniu 1944 r. przyłączył się do zgrupowania na Bukowym Berdzie. Dopiero przed wymarszem na wschód, do Czarnego Lasu w USRR, objął dowodzenie oddziału w batalionie pod dowództwem „Jewhena”. Pod koniec października wrócił w Przemyskie wraz z oddziałem, który został zdemobilizowany. M. Duda przeszedł do SKW w późniejszym III rejonie „Chłodnego Jaru”, w okresie listopad 1944-marzec 1945 r. nie dowodził żadnym oddziałem UPA, szkolił SKW w okolicy Birczy; patrz: *Оперативні звіти поодиноких відділів за час від січня 1945 р. до кінця листопада 1945 р.*, [w:] *Літопис УПА*, t. 33, Торонто-Львів 2001, s. 150.

<sup>52</sup> A. B. Szcześniak, W. Z. Szota, op. cit., s. 246.

<sup>53</sup> Ibidem, s. 246.

<sup>54</sup> М. Ріпецький („Горислав”), op. cit., s. 100.

Włodzimierza Szczygielskiego wraz z 10 policjantami w dniu 25 czerwca 1944 r. zaczęła tworzyć się wokół niego identyczna kilkudziesięcioosobowa grupa ludzi<sup>55</sup>. W Przemyskiem tworzył swoją grupę także wspomniany już M. Duda<sup>56</sup>. Dnia 2 sierpnia grupa „Lisa” wyruszyła na południe w kierunku na Baligród. W tym samym kierunku podążał, W. Szczygielski oraz – z południa, z okolic wsi Wisłok Wielki na Wschodniej Łemkowszczyźnie – następny były policjant z posterunku medycznego, Wasyl Szyszkanyniec wraz z grupą ludzi na czele z członkami bojówki SB pod dowództwem „Łemka”<sup>57</sup>. Dnia 5 sierpnia 1944 r. we wsi Huczvice przedstawiciele zgrupowania, powstałego z tych trzech grup, spotkali się po raz pierwszy z członkiem wyższego dowództwa UPA, ówczesnym zastępcą dowódcy OW UPA „Bug” M. Onyszkiewiczem „Bohdanem”<sup>58</sup>. Podporządkowali mu się, co jednak nie oznaczało, że są formalnie batalionem UPA<sup>59</sup>.

Powstanie oddziałów przedupowskich w Przemyskiem i w Bieszczadach nie były związane z decyzjami OUN, ale ze skomplikowaną sytuacją różnych grup ukraińskiej młodzieży męskiej w momencie przetaczania się frontu sowiecko-hitlerowskiego. Młodzież ta pragnęła walczyć o niepodległe państwo ukraińskie, a sytuacja zdawała się temu sprzyjać, wymuszając na nich spontaniczne decyzje. Wyższe dowództwo UPA najwyraźniej było zaskoczone i postawione przed faktami dokonanymi w okolicy Baligrodu czy Wisłoka Wielkiego, prawdopodobnie początkowo nawet nie było o nich poinformowane, ponieważ *Rozkazu o utworzeniu wielkich jednostek bojowych na Łemkowszczyźnie nie w gorącym okresie przedfrontowym nie wydało oni dowództwo UPA, ani kierownictwo OUN. Miejscowe kierownictwo OUN postawione zostało wobec faktów dokonanych, zebrały się bowiem setki ochotników wstąpienia do UPA [...]*<sup>60</sup>. Jądro organizacyjne stanowili dezercerzy z posterunków Ukraińskiej Policji Pomocniczej oraz dywizji „Hałyczyna”<sup>61</sup>. Dowódcą zgrupowania przedupowskiego, które ostatecznie ukształtowało się w obozie na górze

---

<sup>55</sup> В. В'ятрович, *Сотенний „Бурлака”*, [w:] *Сотенний „Бурлака”*, Львів 2000, s. 27-28. Tamże informacja o tym, że W. Szczygielski przyjął pseudonim „Burlak” na spotkaniu z M. Onyszkiewiczem, zastępcą dowódcy OW UPA „Bug”, we wsi Żernica Wyżna w lipcu 1944 r.

<sup>56</sup> *Оперативні звіти*, op. cit., s. 150. Dokładniej patrz: przypis 50.

<sup>57</sup> М. Ріпецький, *Санітарна Служба УПА в лемківському курені УПА*, [w:] *Літопис УПА*, Торонто-Львів 1992, t. 23, s. 104. Działalność tej bojówki (?) jest całkowicie nieznana. Jej istnienia nie potwierdzają inne źródła.

<sup>58</sup> В. В'ятрович, op. cit., s. 28.

<sup>59</sup> Krytycznie należy ocenić ujęcie utworzenia tego zgrupowania przez G. Motykę na s. 156-157 *Tak było w Bieszczadach*, Warszawa 1999. Autor ten twierdzi, opierając się na A.B. Szcześniaka i W. Z. Szotę, że oddziały te w batalion UPA zreorganizował referent okręgowy OUN „Łuhowyj” jeszcze w lipcu. Oprócz tego, że nie wiadomo, jakiego okręgu OUN miałby on być referentem, to wątpliwość budzą także jego pełnomocnictwa, zbyt lekką ręką przeniesione przez G. Motykę z OUN na UPA. W świetle dzisiejszych danych wiadomo, że zgrupowanie to formalnie stało się częścią UPA-Zachód 15 sierpnia 1944 r.

<sup>60</sup> М. Ріпецький, op. cit. s. 101.

<sup>61</sup> *Оперативні звіти*, op. cit., s. 150.

Bukowe Berdo w Bieszczadach, objął Wasyl Mizerny „Rena”. Dnia 15 września 1944 r. przedstawiciele zgrupowania przekroczyli granicę Polski z USRR, udając się na spotkanie z dowództwem Drohobyckiego OW UPA „Makiwka”. Zgłosili ukończenie szkolenia dwóch batalionów i prosili o dalsze rozkazy. Ze strony dowództwa najprawdopodobniej dopiero wtedy uzyskali formalne uznanie ich za część UPA jako formację „Łemkowszczyzna-Zachód”<sup>62</sup>. Formacja ta 24 września w celu uniknięcia strat w czasie frontu zaczęła marsz z Bukowego Berda na południowy-wschód, do tzw. Czarnego Lasu w wysokich partiach Karpat w obwodzie stanisławowskim USRR.

Ze względu na kwestie formalne, a także geografie „okres Bukowego Berda” – od odejścia grupy przedupowskiej W. Szczygielskiego z Medyki 25 czerwca do powrotu z Czarnego Lasu na teren swej późniejszej dyslokacji kompanii UPA pod dowództwem „Krisowego” z formacji „Łemkowszczyzna-Zachód” w dniu 19 października 1944 r. – nie może stanowić podstawy do twierdzenia, że UPA istniała w Przemyskiem całkiem formalnie. Kwestie jej istnienia nadal rozgrywały się w oparciu o bliżej nieznanne mechanizmy na szczeblu dowództwa. Bardzo ważna jest informacja M. Ripeckiego, że zgrupowanie pod dowództwem W. Mizernego „Rena” w USRR otrzymało propozycję wyboru dyslokacji na Bukowinie lub Łemkowszczyźnie. Po naradzie ze swoim sztabem „Rena” wybrał powrót na Łemkowszczyznę<sup>63</sup> (czytaj: także w Przemyskie).

Kompania pod dowództwem W. Szczygielskiego „Burlaka” wróciła w Przemyskie po 27 listopada 1944 r.<sup>64</sup> Należy przypuszczać, że także inne oddziały z Bukowego Berda, które łącznie w sile 9 kompanii wróciły w listopadzie 1944 r. na teren tworzonego Zakerzońskiego Kraju<sup>65</sup>. Powrót batalionu pod dowództwem W. Mizernego „Rena” z Czarnego Lasu w październiku-listopadzie 1944 r. zastał struktury OUN nie na tyle silne i zapewne bez jasnej wizji przyszłości, aby organizacyjnie zdolne były wziąć na siebie utrzymanie kilkuset osób, dla których być może nie widziały celu działania. Dlatego w listopadzie 1944 r. nastąpiła formalna demobilizacja wszystkich oddziałów. Jak na ówczesne dynamiczne warunki polityczne i militarne UPA na długo, bo prawie na jeden rok przestała istnieć zarówno w Przemyskiem(!). Natomiast nie doszło do demobilizacji w Bieszczadach, jakkolwiek batalion pod dowództwem „Rena” został rozczłonkowany<sup>66</sup>.

---

<sup>62</sup> М. Ріпецький, *Санітарна Служба УПА ...*, op. cit., s. 120.

<sup>63</sup> М. Ріпецький („Горислав”), op. cit., s. 121.

<sup>64</sup> М. Ріпецький („Горислав”), op. cit., s. 107.

<sup>65</sup> М. Ріпецький, *Санітарна Служба УПА ...*, op. cit., s. 133.

<sup>66</sup> С. Штендера, op. cit., s. XII.



Tymczasem właśnie w okresie demobilizacji nastąpiły ważne zmiany, na wysokim szczeblu dowódczym zapadły nowe decyzje. W dniu 23 listopada 1944 r. w walce z NKWD poległ J. Czornij „Udarnyk”<sup>67</sup>. Czy w tym czasie był dowódcą ciągle tworzonego OW „San”, czy też istniejącego niedługo odcinka taktycznego – trudno obecnie stwierdzić w sposób jednoznaczny. O tym, że odcinek taktyczny na krótko zaistniał, przekonuje J. Sztendera, ponieważ pod koniec 1944 r. i na początku 1945 r. na wyższym szczeblu brak było jasności co do kwestii tworzyć – nie tworzyć lub w jaki sposób tworzyć siatkę organizacyjną OUN i siły zbrojne UPA na terenach Polski: *6 Okręg Wojenny UPA zmieniony został na odcinek taktyczny UPA. Właściwie to nie zbadano, kiedy tam owe reorganizacje się odbyły i czy Okręg Przemyski wchodził w skład Karpackiego Kraju [OUN – B.H.], a OT „Łemko” – jeśli już zaistniał – w skład „Howerli”. [...] Na wiosnę 1945 r. utworzony został podziemny Zakierzoński Kraj [OUN – B.H.], do które włączono także Okręg Przemyski [OUN – B.H.]. Ponownie utworzono przy nim także 6 OW „San”, któremu miały podporządkowywać się wszystkie oddziały UPA na terytorium Zakierzońskiego Kraju”<sup>68</sup>.*

W okresie zimy z 1944 na 1945 r. i przynajmniej do maja 1945 r. UPA w Przemyskiem nie istniała. E. Sztendera ujmuje ówczesny stan następująco: *Konspiracyjne władze terenowe i dowództwo 6 OW UPA nie widziały możliwości przetrwania w Przemyskiem oddziałów UPA, dlatego wydały rozkaz o „demobilizacji”. Oddziały rozczłonkowano wg plutonów i sekcji, które przydzielono do miejscowych Podstawowych Oddziałów Samoobrony, wielu żołnierzy zostało zwolnionych<sup>69</sup>, np. oddział pod dowództwem „Krisowego” poszedł do cywila – nie wiadomo, z jakim zamiarem: tymczasowo czy na stałe? – 23 października 1944 r.<sup>70</sup>, czyli w trzy dni po jego chcianym lub niechcianym powrocie z Czarnego Lasu. Nowy dowódca odcinka taktycznego M. Halo „Konyk”, mianowany nim od razu w listopadzie<sup>71</sup>, miał więc trudną i niezbyt wyraźną sytuację.*

Jasných perspektyw zewnętrznych nie było także w pierwszej połowie 1945 r., nie zaistniały one też wewnątrz OUN tworzonego dopiero od podstaw Zakerzońskiego Kraju.

---

<sup>67</sup> Ibidem, s. XI.

<sup>68</sup> Ibidem, s. XIII.

<sup>69</sup> Ibidem, s. XII. Pewną wątpliwość nasuwa tu ujęcie w cudzysłów słowa „demobilizacja”. Może to oznaczać cytat, wątpliwość przeprowadzenia samej demobilizacji bądź ironizowanie nad jej sensem.

<sup>70</sup> Крилич: Денник (23 липня – 1 листопада 1944 р.), [w:] Літоніс УПА, t. 14, Toronto 1987, s. 47. Niezbyt przystaje zatem do rzeczywistości twierdzenie W. Hałasы odnośnie oddziału pod dow. „Hromenki” ze s. 54 jego cytowanych tu wspomnień *Nasze жыття і борот’ба*, że: *W związku z wielką skalą działań sowieckich wojsk przygranicznych na terenie Przemyskiego wraz z dowódcą „Udarnykiem” zdecydowaliśmy na zimę 1944-45 podzielić sotnie „Krisowego”, „Łysa” i „Burlaka” podzielić na mniejsze pododdziały i rozmieścić ich przy jednostkach terenowych. Cała pozostała jakoby tylko sotnia „Hromenki” ponieważ była najbardziej zorganizowana.*

<sup>71</sup> *Загальний звіт за місяць жовтень 1945 р.*, [w:] Літоніс УПА, t. 33, Торонто-Львів 2001, s. 85

Późniejszy raport informował, że: *W miesiącach czerwiec, lipiec, sierpień, wrzesień 1945 r. oddziałów na terenie „Chłodnego Jaru” prawie nie było – istniały osobne plutony UPA w każdym z rejonów oraz SKW*<sup>72</sup>.

Począwszy od wiosny 1945 r., zasadniczą trudność stanowi uchwycenie związków między decyzjami dowództwa UPA z połowy 1944 r. oraz kierownictwa OUN o utworzeniu VI OW „San” i ich wykonaniem w terenie, przeciągającym się ponad rok, do października-listopada 1945 r. Dotychczasowe ujęcia tego problemu w literaturze nie są zadawalające. Zasadniczym ich mankamentem jest kwestia języka: autorzy używają określeń o niezbyt jasnej semantyce, niekiedy są one pojęciowo zbyt szerokie, przez co niezbyt nadają się do zastosowania badawczego. Spróbuję zatem dokonać interpretacji tego problemu z innej strony – za pomocą prześledzenia transformacji M. Onyszkiewicza z „Bohdana” na „Oresta”.

W styczniu 1945 r. dowódca 2 OW UPA „Bug”, działającego w ramach UPA-Zachód, „Woronyj” poinformował swego podległego, M. Onyszkiewicza „Bohdana”, o [...] *nowym rozkazie, w myśl którego każda obłaść została podzielona na kilka „widtynków” UPA*<sup>73</sup>. Tak zaczęło się tworzenie odcinków taktycznych 6 OW „San” – istniejącego przedtem najprawdopodobniej tylko formalnie. Czy dowództwo UPA było zdecydowane za wszelką cenę po ewentualnym sukcesie organizacyjnym na tym poziomie doprowadzić praktycznie do wypełnienia treścią postanowień przyjętych w sierpniu 1944 r., a zmienionych pod koniec tego roku – nie wiadomo. Można jednak mniemać, że podchodziło do procesu przygotowawczego elastycznie, o czym przesądzały dynamiczne warunki wojenne. Obarczony odpowiedzialnością za całość tego projektu M. Onyszkiewicz zaczął serię inspekcji oddziałów UPA na Zakerzoniu, czyli w Polsce, działających wciąż na zasadach organizacyjnych z roku poprzedniego. Na początku marca 1945 r. Iwan Szpontak „Zalizniak” został mianowany przez niego dowódcą 27. OT UPA „Bastion”, a w drugiej połowie Marian Łukasewicz „Jagoda” – dowódcą 28. OT UPA „Danyliw”<sup>74</sup>. Gdy ponad połowę zadania M. Onyszkiewicz wykonał, pod koniec marca 1945 r. rozkazem dowódcy UPA-Zachód W. Sydora „Szelesta” został *zwolniony z dotychczasowego stanowiska, tj. z-cy komandyna UPA na WO-2* [...] <sup>75</sup> i oddany do jego dyspozycji. W procesie formalnego tworzenia VI WO nastąpiła długa przerwa, bowiem M. Onyszkiewicz został mianowany jego dowódcą dopiero

---

<sup>72</sup> *Оперативні звіти...*, op. cit., s. 151.

<sup>73</sup> С. Місило, *Мирослав Онишкевич-«Орест» у світлі документів Міністерства громадської безпеки*, [w:] „Вісник Зakerзоння” 2002, nr 7-8-9, s. 95.

<sup>74</sup> *Ibidem*, s. 95.

<sup>75</sup> *Ibidem*, s. 95.

w październiku 1945 r.<sup>76</sup> Na odprawie u „Szelesta” został poinformowany, że [...] *do znanych mu dwóch widtynek UPA – „Danyliw” i „Bastion” – do WO-6 dojdzie trzeci widtynek, kryptonim „Łemko”, uprzednio wchodzący w skład przemyskiej obłaści [...]*<sup>77</sup>.

Tymczasem w północnej części OT „Łemko”, w Przemyskiem, okres rozluźnienia wśród zdemobilizowanych byłych żołnierzy UPA niezbyt radykalnie, ale minął w marcu 1945 r. wraz z falą zbiorowych mordów na ukraińskiej ludności cywilnej w Nadsaniu przemyskim dokonywanych przez formacje pakowskie i Bataliony Chłopskie<sup>78</sup>. Atak kilku miejscowych SKW i bojówki SB 19 kwietnia 1945 r. na zbandytyzowany posterunek MO w Borownicy nie przesądzał jednak o mechanizmie tworzenia UPA na tym terenie. Mówił natomiast o zdolności decyzyjnej przywództwa OUN nadrejonu „Chłodnego Jaru” i nowego dowódcy podziemia zbrojnego – Michała Halo „Konyka”. W maju 1945 r. oddział pod dowództwem W. Szczygielskiego „Burlaki” przeszedł, nie inaczej, jak w następstwie rozkazu zwierzchnictwa, do późniejszego (?) I rejonu „Chłodnego Jaru” jako terenu swej dyslokacji<sup>79</sup>. Prawdopodobnie późną wiosną 1945 r. z pewnej ilości SKW zostały skompletowane składy osobowe pododdziałów UPA pod dowództwem M. Dudy „Hromenki”, Mychajły Kuczera „Jara” i „Worona”. Jednak regularnymi kompaniami w składzie 26. OT „Łemko” zostały dopiero w listopadzie 1945 r., czyli po tym, jak M. Onyszkiewicz „Orest” formalnie zatwierdził dotychczasowe dowództwo w Przemyskiem i na Łemkowszczyźnie<sup>80</sup>.

Jak się wydaje, kropkę nad bardzo przeciągającym się w czasie „i”, postawili D. Hrycaj i D. Majiwski. J. Sztendera twierdził, że: *Dodatkowym zwrotem w tworzeniu UPA na tym terytorium [Przemyskie – B.H.] była inspekcja gen. Dymitra Hrycaja („Perebyjnosa”) i Dymitra Majiwskiego („Kosara”) w listopadzie 1945 r. Wtedy już znowu zaczęły działać oddziały UPA, mające na celu przeciwdziałanie wysiedleniu ludności ukraińskiej i grabieżczym napadom polskich szumowin. Gen. D. Hrycaj potępił politykę rozpuszczania oddziałów UPA i rozpoczął reorganizację 26 OT „Łemko”, która ukończył sot. M. Onyszkiewicz*<sup>81</sup>. Jednak niezbyt logiczne jest powiązanie już działających oddziałów UPA z początkiem reorganizacji 26 OT „Łemko”, a jeszcze mniej zbyt krótki czas od początku tej

<sup>76</sup> Ibidem, s. 96.

<sup>77</sup> Ibidem, s. 96.

<sup>78</sup> Б. Гук, *Ситуаційні звіти гмінних управ та станиць МО для Повітового староства та Повітового комісаріату МО в Перемишлі в 1945 р.*, [w:] „Наше Слово” 2006, nr 11-13; ibidem, *Масові вбивства української людності Перемиського повіту в 1945 р.*, [w:] „Наше Слово” 2006, nr 25-26; ibidem, *Масову мрд на людності українській we wsi Piskorowice 17 kwietnia 1945 r.*, Warszawa 2007, s. 5-6; І. Кривуцький, *„Де срібнолентий Сян пливе...”*, Львів 2000, s. 51-54.

<sup>79</sup> Wspomnienia Iwana Fedaka, [w:] *Закерзоння. Спомини вояків УПА*, t. I, Варшава 1994, s. 312. Jednak informacja owa może być nałożeniem stanu nieco późniejszego.

<sup>80</sup> Є. Місило, *Мирослав Онишкевич...*, op. cit., s. 95.

<sup>81</sup> Є. Штендера, op. cit., s. XIII.

reorganizacji do jej ukończenia przez M. Onyszkiewicza „Oresta”, ponieważ, jak wiadomo z zeznań ostatniego, właśnie *W listopadzie 1945 r. we wsi Jamna pow. Przemysł zostałem skontaktowany przez „Rena” z „Konykiem”. W tej miejscowości urządziłem odprawę dla „Rena” i „Konyka”, co nie jest niczym innym, jak informacją o ukończeniu tworzenia 26 OT „Łemko”*<sup>82</sup>. Zauważyć należy, iż M. Onyszkiewicz ani słowem nie wspominał w swoich zeznaniach o udziale D. Hrycja i D. Majiwskiego w decydowaniu o losach UPA w Przemyskiem.

Tymczasem inaczej następstwa inspekcji D. Hrycja i D. Majiwskiego naświetla w swoich wspomnieniach M. Ripecki, który stwierdza, iż D. Hrycaj odpowiedzialnością za rozpuszczenie oddziałów późną jesienią 1944 r. obarczył kurenego „Rena”, a nie przywódców miejscowej OUN<sup>83</sup>. Następnie Ripecki konstatuje jednoznacznie: po inspekcji kierownictwo OUN i dowództwo UPA utworzyło zakerzońskie struktury obu tych organizmów. Jednak niedokładnie ujęty w zdaniu pogląd M. Ripeckiego o „utworzeniu” interpretuję tu nie jako początek, a zakończenie długotrwałego procesu. Zresztą, inspekcja na tak wysokim poziomie mogła mieć tylko jeden cel i sens: potwierdzenie, że tworzenie struktur organizacyjnych na Zakerzoniu dobiegło końca i nadanie im pełnych praw do samodzielnego działania.

E. Misiło twierdzi, że ukończenie tworzenia odcinków taktycznych przypadło na październik 1945 r.<sup>84</sup> Jest to potwierdzone pośrednio przez daty przygotowania pierwszych sprawozdań z działalności oddziałów UPA. Otóż ich sporządzanie zostało ukończone w listopadzie 1945 r. Obejmują one okres styczeń–październik 1945 r.<sup>85</sup> (rzecz jasna, przynajmniej kilkanaście dni musiało zająć samo ich przygotowanie, stąd różnica między październikiem jako okresem sprawozdawczym, a listopadem jako miesiącem ukończeniu sprawozdania). A.B. Szcześniak i W.Z. Szota mówią natomiast dość bezpardonowo o bliżej nieznanym im jednak „rozkazie Prowydu z 4 listopada 1945 r.”, na podstawie którego „ściągnięto ze wsi członków SKW i utworzono z nich z powrotem sotnie UPA”<sup>86</sup>. Na podstawie zeznań M. Onyszkiewicza „Oresta” można przyjąć, że ze strony formalnej ukończeniem tworzenia 26. OT „Łemko” było ostateczne zatwierdzenie na początku listopada

---

<sup>82</sup> Є. Місiло, *Мирослав Онішкевич...*, op. cit., s. 97.

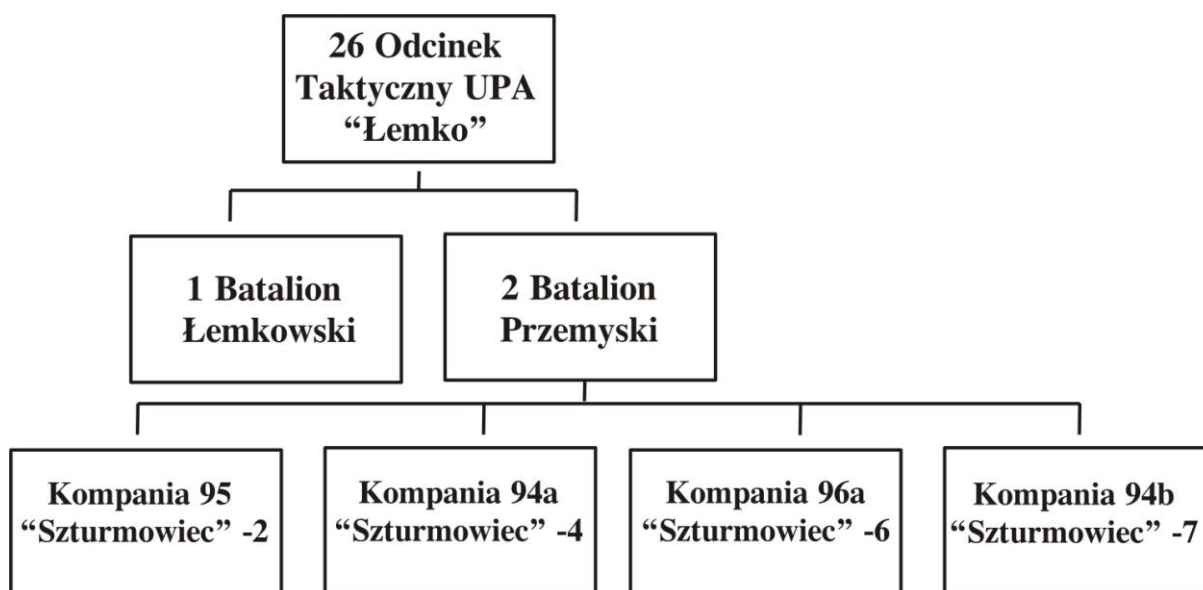
<sup>83</sup> М. Ріпецький, op. cit., s. 129.

<sup>84</sup> E. Misiło, *Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenie Ukraińców z Polski do USRR 1944-1946*, t. 1, Warszawa 1996, s. 66.

<sup>85</sup> *Оперативні звіти*, op. cit., s. 137.

<sup>86</sup> A.B. Szcześniak, W.Z. Szota, op. cit., s. 248.

1945 r. wcześniej wyznaczonych na dowódców dwóch batalionów tego OT – Wasyla Mizernego „Rena” i M. Halo „Konyka”<sup>87</sup>.



2 Batalion Przemyski w strukturze 26. Odcinka Taktycznego UPA „Łemko”

W drugiej połowie listopada 1945 r. dowódca 2 Batalionu Przemyskiego por. M. Halo „Konyk” rozporządzał tylko 3 kompaniami. Były to: „Szturmowiec”-2, „Szturmowiec”-4, „Szturmowiec”-7, stadium organizowania przechodził oddział „Szturmowiec”-6<sup>88</sup>. Kryptonim „Łemko” dla 26. Odcinka Taktycznego pochodził prawdopodobnie od identycznego pseudonimu, którego właściciel był dowódcą bojówki OUN utworzonej w 1943 r. (?) na wschodniej Łemkowszczyźnie<sup>89</sup>. Wszystkie kompanie batalionu przemyskiego otrzymały kryptonim „Szturmowiec” (ukr. *udarnyk*)<sup>90</sup>. Kryptonim ten wcześniej był pseudonimem wspomnianego wcześniej Jakiwa Czornija, komendanta okręgu wojskowego w obwodzie przemyskim OUN, który zginął w grudniu 1944 r. Ustalenie kryptonimów oddziałów 26. OD „Łemko” oraz nadanie im kolejnych numerów nastąpiło w listopadzie 1945 r. we wsi Jamna na południe od Przemyśla podczas odprawy M. Onyszkiewicza „Oresta” z udziałem dowódcy batalionu przemyskiego M. Halo „Konyka” i łemkowskiego – W. Mizernego „Rena”<sup>91</sup>.

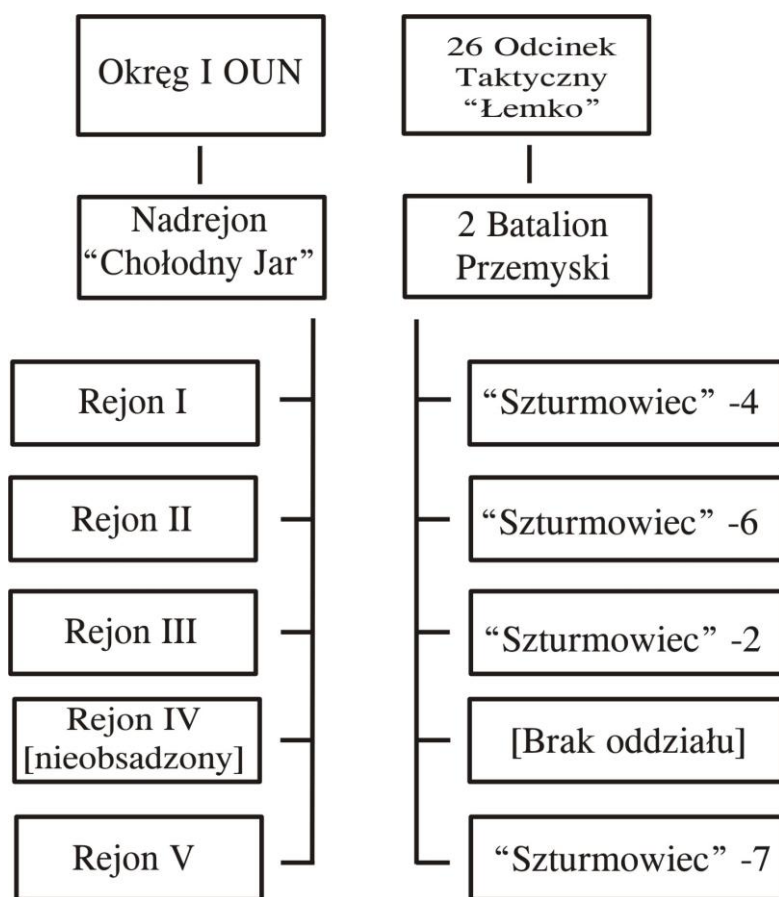
<sup>87</sup> Є. Місило, *Мирослав Онишкевич...*, op. cit., s. 97.

<sup>88</sup> Є. Штендера, П.Й. Потічний, *Друга книга про перемиський курінь УПА*, [w:] *Літопис УПА*, t. 14, Toronto 1987, s. 7.

<sup>89</sup> М. Ріпецький („Горислав”), op. cit., s. 107.

<sup>90</sup> Є. Штендера, op. cit., s. XI.

<sup>91</sup> Є. Місило, *Мирослав Онишкевич...*, op. cit., s. 97. Istniały dwie sąsiadujące z sobą wsie ze słowem „Jamna” w nazwie: Jamna Dolna i Jamna Górna. Nie wiadomo, o którą chodzi M. Onyszkiewiczowi.



2 Batalion Przemyski UPA w relacji do struktury nadrejonu OUN „Chłodny Jar”

### Okres drugi: październik-listopad 1945 r. – 22 czerwca 1947 r.

2. Batalion Przemyski UPA działał w przedstawionej powyżej formie organizacyjnej przez 20 miesięcy: od listopada 1945 r. do czerwca 1947 r. Pod wpływem działań Wojska Polskiego w ramach akcji „Wisła” w okresie kwietnia-czerwca 1947 r. dowództwo VI OW „San” w porozumieniu z kierownictwem krajowym OUN, działając na podstawie ustaleń z wyższym dowództwem UPA<sup>92</sup> wydało rozkaz o przejściu kompanii tego batalionu do Europy Zachodniej<sup>93</sup>. Pierwszym oddziałem, który zgodnie z rozkazem odszedł z terenu dyslokacji, III rejonu nadrejonu „Chłodny Jar”, był oddział „Szturmowiec”-2 pod dowództwem por. M. Dudy „Hromenki”, który przekroczył granicę Zakerzońskiego Kraju i zarazem granicę

<sup>92</sup> С. Штендера, op. cit., s. XIV.

<sup>93</sup> Forma zakończenia walk zarówno przez cały VI OW „San”, jak i np. 2. Batalion Przemyski nie stała się dotychczas przedmiotem wyważonej refleksji historycznej. Istnieje przynajmniej kilka różnych perspektyw widzenia i sposobów ujmowania tego problemu. Termin „rajd” używany jest przez historyków związanych z podziemiem ukraińskim, autorzy *Drogi do nigdy* pisali o „likwidacji”, inni o „kapitulacji” bądź „rozbięciu” czy zniszczeniu” oddziałów UPA. Najbardziej przydatnym wydaje mi się używanie tu terminów nie ideologicznych czy politycznych, a ściśle wojskowych.

państwową Polski z Czechosłowacją 17 czerwca 1947 r.<sup>94</sup>. Pozostałe 3 kompanie 2. Batalionu Przemyskiego przekroczyły te dwie granice 22 czerwca 1947 r.<sup>95</sup>

\*

Podsumowując powyższe ustalenia należy stwierdzić, że struktura nadrejonu „Chłodny Jar” stanowiącego część Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów Zakerzońskiego Kraju, stworzona od podstaw w trudnych warunkach, w okresie deportacji ludności ukraińskiej z jej ziemi ojczystej do USRR, czyli na terytorium obcego i wrogiego państwa, przez cały okres 1945-1947 działała sprawnie. Ani razu nie doszło do jej załamania, czy paraliżu ze strony czynników zewnętrznych. Obsadzona była przez kadre o wysokich umiejętnościach organizacyjno-przywódczych. Wykazywała przy tym ciągłe możliwości rozwoju, zarówno pod względem militarnym, jak też zaopatrzenia, działalności propagandowej oraz wywiadu.

Wśród cech charakterystycznych nadrejonu wymienić wypada to, że:

1/ działał on w zwartym pod względem geograficznym obszarze ograniczonym od zachodu rzeką San;

2/ historycznie obejmował on terytorium o dawnej ruskiej tradycji państwowej z najdawniejszym centrum w księżącym Przemyślu;

3/ funkcjonowanie OUN na tym terenie uznać należy jako ostatnie w XX wieku działania na rzecz realizacji ukraińskich celów narodowowyzwoleńczych<sup>96</sup>;

4/ sprawne funkcjonowanie nadrejonu „Chłodny Jar” powodowało, że straty wśród polskiej ludności cywilnej były tam niewielkie;

5/ wreszcie, na tym terenie miała miejsce jedna z największych bitew ukraińskiej partyzantki. Mianowicie: w dniu 26 czerwca 1946 r. kursanci Szkoły Podoficerskiej UPA wraz z oddziałem „Szturmowiec”-7 pod dowództwem porucznika Hryhorij Jankowskiego „Łastiwki” rozbili w lasach między wsiami Brylińce-Gruszów-Koniusza-Kopyśno pododdziały Szkoły Podoficerskiej 28. pp Wojska Polskiego.

Mam świadomość, że przedstawione tu rezultaty badawcze nie są wyczerpujące, ponieważ poza jakąkolwiek próbą opisu pozostały takie dziedziny, jak służba bezpieczeństwa, gospodarka i zaopatrzenie, ochrona zdrowia, wywiad i kontrwywiad, a także działalność

---

<sup>94</sup> П. Содоль, *Українська Повстанча Армія 1943-1949. Довідник II*, Нью-Йорк 1995, s. 169.

<sup>95</sup> *Денник Відділу УПА під командою „Бурлаки” (В. Шигельського), ведений бунчужним „Букруном” (від 1 жовтня 1946 р. до 2 серпня 1947 р.)*, [w:] *Літопис УПА*, t. 13, Торонто 1986, s. 66.

<sup>96</sup> Notabene z tego nadrejonu wywodził się Jarosław Hamiwka „Wyszyński”, referent gospodarczy I okręgu OUN, który zdradził i jako pierwszy przekazał stronie polskiej dane na temat struktury całej OUN Zakerzońskiego Kraju.

propaganda ukraińskiego podziemia. Kwestie te wymagają dalszych badań i zasługują na całościowe opracowanie w postaci monografii naukowej.